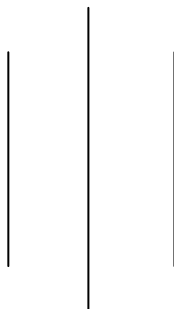
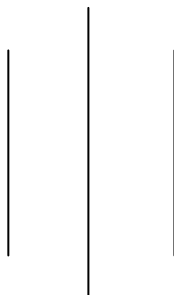

सम्वाद, परामर्श तथा सञ्चार नीति

२०७२

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग, नेपाल
बबरमहल, काठमाडौँ

सम्वाद, परामर्श तथा सञ्चार नीति, २०७२

(आयोगबाट स्वीकृत मिति-२०७२/३/२५)

१. परिचय

नेपाल सरकार र तत्कालीन ने.क.पा. (माओवादी) बीच २०६३ साल मङ्सिर ५ गते सम्पन्न विस्तृत शान्ति सम्झौता (शान्ति सम्झौता) ले मुलुकमा एक दशकभन्दा लामो समयसम्म चलेको सशस्त्र द्वन्द्व विधिवत् अन्त्य गरी समाजमा शान्ति स्थापना र मेलमिलाप कायम गर्दै दण्डहीनता निरुत्साहित गर्ने वातावरण बनेको छ ।

शान्ति सम्झौताको बुँदा नं. ५.२.५ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (अन्तरिम संविधान) को धारा ३३ मा सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटना र त्यस्तो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूबारेमा वास्तविक सत्यतथ्य पत्ता लगाई सार्वजनिक गर्ने, पीडितको सहमतिमा मेलमिलापको वातावरण सिर्जना गर्ने, पीडितलाई परिपूरणका लागि र गम्भीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई अभियोजनका लागि सिफारिश गर्ने लगायतका काम गर्न उच्चस्तरीय सङ्क्रमणकालीन संयन्त्रहरूको परिकल्पना गरिएको छ । त्यसैअनुरूप बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबीन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन (आयोगको ऐन), २०७१ व्यवस्थापिका-संसदबाट जारी भएको हो । यसै ऐनअनुसार २०७१ साल माघ २७ गते नेपाल सरकारले सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (आयोग) गठन गरेको हो ।

द्वन्द्वकालमा मानवअधिकार र मानवीय कानून उल्लङ्घनका घटनाहरू बढी मात्रामा घटेका हुन्छन् । यस्ता घटनालाई मुलुकको विद्यमान न्यायिक एवं प्रशासनिक संयन्त्र र संरचनाबाट मात्र पूर्णतया सम्बोधन गर्न सकिँदैन भन्ने मान्यता विश्वमा स्थापित भइसकेको छ । प्राज्ञिक क्षेत्रमा न्याय र सङ्क्रमणलाई जोड्ने माध्यमका रूपमा सङ्क्रमणकालीन न्यायलाई लिने गरिएको छ । द्वन्द्वबाट गुज्रिएका धेरैजसो मुलुकहरूले विभिन्न खालका

सङ्क्रमणकालीन न्यायका संयन्त्रहरू निर्माण गरेको पनि पाइन्छ । यस्ता संयन्त्रहरूले व्यक्तिको सत्य जान्न पाउने हक (Right to Truth) को संरक्षण गर्दै राष्ट्रलाई दिगो शान्ति र मेलमिलापतर्फ अगाडि बढाउन र दण्डहीनतालाई निरुत्साहित गर्न सहयोग मिल्दछ भन्ने विश्वास गरिन्छ । नेपालले पनि यही विश्वासका साथ अन्तरिम संविधान र शान्ति सम्झौतामा उल्लिखित सङ्क्रमणकालीन न्यायका विशिष्ट उद्देश्यहरू पूरा गर्न यस आयोग गठन गरेको हो ।

सिद्धान्ततः द्वन्द्वोत्तर मुलुकमा सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग वा यस्तै प्रकृतिका संयन्त्र गठन हुनुपर्नेमा सहमति भए पनि यस्ता संयन्त्रहरूको सफलता भने सहज देखिएको छैन । द्वन्द्वपश्चात् शान्ति स्थापनाको विषय र सङ्क्रमणकालीन न्यायका संयन्त्रहरू नेपालका सन्दर्भमा पनि नयाँ भएकाले यस आयोगले सफलतापूर्वक आफ्नो दायित्व पूरा गर्न विभिन्न कठिनाइ र चुनौती सामना गर्नुपर्ने हुन सक्छ । यस्ता चुनौतीहरू सामना गर्न आयोगको कार्यशैली, कार्यविधि र क्षेत्राधिकार लगायतका विषयमा सबै सरोकारवालाहरूलाई प्रस्ट पार्नु जरूरी छ । तसर्थ यो आयोग र यसका प्रक्रियाहरूबारेका सूचना, तथ्याङ्क, अनुभव तथा सफल अभ्यासहरूको जानकारी अत्यावश्यक भएको छ । साथै मुलुकमा दिगो शान्ति र स्थायित्वका लागि भएका प्रयासहरूको जानकारी यस प्रक्रियामा संलग्न व्यक्ति, संस्थासहित जनसाधारण समेतमा हुनु पनि उत्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छ । यसै गरी द्वन्द्व व्यवस्थापन, पुनर्निर्माण, पुनर्स्थापना एवं सङ्क्रमणकालीन न्याय जस्ता विषयमा काम गर्ने पेशाकर्मीहरू, नीतिनिर्माताहरू, अध्ययन-अनुसन्धानकर्ताहरू तथा यस विषयमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा सरोकार राख्ने व्यक्ति तथा सङ्घसंस्थाहरूमाझ महत्त्वपूर्ण सूचना सामग्रीहरू पुर्याउनु जरूरी देखिन्छ ।

यही आवश्यकतालाई आत्मसात् गर्दै मिति २०७१/१२/१२ मा आयोगका सदस्य तथा प्रवक्ता डा. माधवी भट्टको संयोजकत्वमा श्री गेजा शर्मा वाग्ले, डा. सुधांशु दाहाल तथा श्री प्रकाश सिंह अधिकारी र उपसचिव केशवकुमार पाण्डे सदस्य रहेको संवाद, परामर्श तथा सञ्चार उपसमिति गठन गरिएको छ । यस उपसमितिलाई आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारका विषयमा प्रचार-प्रसार सम्बन्धी आवश्यक कामका

लागि प्रतिवेदन पेश गर्ने जिम्मेवारी दिइएको थियो । त्यसै बमोजिम पहिलो चरणमा यस उपसमितिले आयोगको सञ्चार नीति तयार गरेको छ । यस उपसमितिले आयोगका लागि उपयुक्त एवं प्रभावकारी सञ्चार नीति तर्जुमा गर्न नेपालको संविधान र कानूनहरू, नेपाल सरकारका विभिन्न नीति तथा दस्तावेजहरू र त्यसमा पनि मुख्यतः नेपाल सरकारको प्रस्तावित सञ्चार नीतिको मस्यौदा, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति, २०५९ तथा उच्चस्तरीय मिडिया सुझाव आयोग प्रतिवेदन, २०६३ सहित द्वन्द्व व्यवस्थापन तथा सङ्क्रमणकालीन न्याय सम्बन्धी परामर्श, संवाद र रणनीतिक सञ्चारका अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र दस्तावेजहरू समेतलाई विशेष ध्यान दिई सोहीअनुरूपका सुझावहरू रहने गरी नीति प्रस्ताव गरेको छ । यसबाहेक उपसमितिले सञ्चार माध्यममा कार्यरत वरिष्ठ पत्रकार, स्वतन्त्र सञ्चारविद् एवं सञ्चारकर्मीहरू सँग पनि संवाद र छलफल गरी सुझाव लिएको छ । यो सञ्चार नीतिको निर्माणले आयोगको प्रचार-प्रसार र जनजागरणका अन्य कार्यक्रमहरू तयार गर्न सहज वातावरण बनेको छ ।

२. संवाद, परामर्श तथा सञ्चार नीतिको आवश्यकता

शान्ति सम्झौता र अन्तरिम संविधानले २०५२ फागुन १ गतेदेखि २०६३ मङ्सिर ५ गतेसम्मको समयलाई द्वन्द्वको अवधि मानेको छ । उक्त दशवर्षे सशस्त्र द्वन्द्व अवधिमा भएका घटनाहरूको विषयलाई लिएर यो आयोग गठनपूर्व र अद्यापि यसको क्षेत्राधिकार, सङ्क्रमणकालीन न्यायका संयन्त्रहरूको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, मानवअधिकारका विश्वव्यापी मान्यता र सिद्धान्तहरू, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका साथै पीडितको अधिकारका बारेमा राजनीतिक दल, नागरिक समाज, राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारवादी सङ्घ-संस्थाहरू, मानवअधिकारकर्मी र सञ्चार जगतमा एक किसिमको बहस निरन्तर चलिरहेको छ । त्यसैले आयोगका तर्फबाट सही सूचनाको प्रभावकारी सम्प्रेषण तथा गहन संवाद र परामर्श तत्कालै अपरिहार्य भएको छ । नेपाली समाजमा दिगो शान्ति स्थापना गर्न आयोगको पहुँचमा भइरहेको विस्तारसँगै

यसको आन्तरिक र बाह्य सूचना तथा सञ्चार प्रणाली र संवाद तथा परामर्शको प्रक्रियालाई व्यवस्थित बनाई आयोगको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्नु जरूरी देखिन्छ ।

सञ्चार माध्यममा भइरहेको द्रुततर विकास र त्यसबाट उत्पन्न हुने सकारात्मक र नकारात्मक दुवै खाले परिवेशमा कुनै पनि संस्थाको प्रभावकारिता त्यसले अवलम्बन गर्ने सञ्चार नीतिमा धेरै हदसम्म निहित रहन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा सूचना र सञ्चारको सम्प्रेषण गर्न मूलधारका र नयाँ आमसञ्चारका माध्यमहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । नेपालको भू-बनोट र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक परिस्थितिका कारण सबै नेपालीहरू उपलब्ध आमसञ्चारका माध्यमहरूको प्रयोगकर्ता नहुन पनि सक्छन् । अझै पनि उनीहरूको सञ्चार प्रक्रिया परम्परागत र मौलिक पद्धतिअनुरूपको हुन सक्छ । विगतको सशस्त्र द्वन्द्वले नेपालका ७५ मध्ये ७३ जिल्लालाई प्रभावित पारेको र ८०% भन्दा बढी जनसमुदाय ग्रामीण क्षेत्रमा बस्ने भएकाले सञ्चारका मौलिक तथा परम्परागत माध्यमहरू, जस्तोः जात्रा, चाडपर्व, सामुदायिक मञ्च, झ्याली पिट्ने, कटुवाल लगाउने, सडक नाटक आदिलाई पनि पीडितसम्म आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरू पुर्याउने माध्यमका रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । यस अतिरिक्त आयोगले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्दा आन्तरिक रूपमा सम्बन्धित मन्त्रालय, त्यसअन्तर्गतका विभिन्न कार्यालय र विभाग, महाशाखा तथा इकाइहरूसँग र बाह्य रूपमा पीडित, सरोकारवाला र अन्य सङ्घ-संस्थासँग विभिन्न तहमा सूचना आदानप्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यसरी आयोगलाई प्राप्त हुने र साथै आयोगले प्रदान गर्ने सूचना तथा जानकारीले आयोगका गतिविधिका बारेमा जनचेतना जगाउनुका साथै यसले गर्ने अनुसन्धान, अनुगमन तथा कार्यसम्पादनका विभिन्न चरणहरूमा समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । ऐनमा नै उल्लेख भएअनुसार आयोगको हरेक कार्य पारदर्शिता, गोपनीयता र मर्यादालाई केन्द्रविन्दुमा राख्दै सम्पन्न गर्नुपर्ने भएकाले पनि यसले अवलम्बन गर्ने नीतिको प्रभावकारिता व्यवस्थित सूचना तथा सञ्चार कार्यसँग धेरै हदसम्म निर्भर रहन्छ । यसरी सम्बन्धित पीडित, पीडक तथा सरोकारवाला निकायसम्म सूचना पुर्याउन भइरहेका कार्यलाई थप पारदर्शी, उत्तरदायी तथा

नियमित गर्नुसमेत अपरिहार्य भएको छ । आयोगको आन्तरिक सूचना प्रवाहलाई छिटो, छरितो तथा व्यवस्थित बनाई आयोगले सम्पादन गर्ने कार्यलाई अझ प्रभावकारी र नियमित बनाउन पनि उत्तिकै आवश्यक छ । त्यसैले आयोगको कार्यलाई सरोकारवालाहरूको सक्रिय सहभागिता उन्मुख बनाउन एउटा छुट्टै संवाद, परामर्श तथा सञ्चार नीति आवश्यक देखिएको हो ।

३. उद्देश्य

मानवअधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन सम्बन्धी घटनाको छानबीन, सत्य अन्वेषण तथा अभिलेखन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउने उद्देश्यले गठित यस आयोगका कामहरू पारदर्शी, विश्वसनीय र प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्नु यस संवाद, परामर्श तथा सञ्चार नीतिको मूल उद्देश्य हो । यो कार्य सम्पन्न गर्न यो नीतिले देहाय बमोजिमका थप उद्देश्यहरू लिएको छ ।

- ३.१ आयोगको उद्देश्य, क्षेत्राधिकार, योजना र गतिविधि सम्बन्धी सूचना तथा जानकारीहरू सार्वजनिक सञ्चार माध्यमहरूमार्फत प्रभावकारी रूपमा सम्प्रेषण गरी नागरिकलाई सुसूचित गर्ने ।
- ३.२ सञ्चार मैत्री, मानवाधिकार मैत्री, महिला मैत्री, अपाङ्ग तथा घाइते मैत्री नीति अवलम्बन गर्ने ।
- ३.३ सञ्चार मैत्री नीति अवलम्बन गरी आयोगले गरेको कार्यसम्पादनलाई सञ्चार माध्यमहरूसँगको सहकार्यमार्फत प्रभावकारी रूपमा सम्प्रेषण गरी आयोगको संस्थागत छविलाई राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रतिष्ठित र मर्यादित बनाउने ।
- ३.४ आयोगका गतिविधि, सत्यतथ्यको अनुसन्धान, सशस्त्र द्वन्द्वबाट पीडितहरूको सही पहिचान, परिपूरण तथा पारस्परिक सद्भाव, सहिष्णुता र सहमतिमा आधारित मेलमिलापको वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- ३.५ गम्भीर प्रकृतिका मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटनामा पीडकलाई अभियोजनको सिफारिशका साथै दिगो शान्ति स्थापनाका लागि गरिने कार्य तथा आयोगका सम्बन्धमा विभिन्न सवालमा आधिकारिक दृष्टिकोण सार्वजनिक गर्ने ।

- ३.६ आयोगले दिगो शान्ति स्थापनाका लागि गर्ने कार्यहरूमा प्रभावकारिता ल्याउन सञ्चारका विभिन्न विधाहरूको अधिकतम उपयोग गर्दै सूचना तथा सञ्चारलाई समयानुकूल र प्रभावकारी बनाउने ।
- ३.७ सत्य अन्वेषण गरी सही पीडितको पहिचान, पक्षपोषण र न्यायोचित व्यवस्था गर्न सरोकारवालाहरूसँग सार्थक तथा सघन संवाद र परामर्श गर्ने ।
- ३.८ आयोगका विद्युतीय सञ्चार सामग्रीहरूलाई व्यवस्थित, मर्यादित, जिम्मेवार र प्रभावकारी बनाउने ।
- ३.९ आन्तरिक सञ्चार प्रक्रियालाई व्यवस्थित, प्रभावकारी, पारदर्शी तथा उत्तरदायी बनाउने ।
- ३.१० आयोगका सबै किसिमका प्रकाशनहरूलाई एकरूपता दिँदै व्यवस्थित गर्ने ।
- ३.११ आयोगलाई वातावरण मैत्री बनाउन विद्युतीय सञ्चार प्रक्रियालाई बढीभन्दा बढी प्रयोग गरी कागजको प्रयोग कम गर्ने ।

४. कार्यविधि

आयोगको उद्देश्य, योजना र गतिविधि आदिका सूचना तथा जानकारीहरू प्रभावकारी रूपमा सम्प्रेषण गर्न यो नीति कार्यान्वयन गर्दा देहाय बमोजिमका कार्यविधि अवलम्बन गरिनेछ ।

- ४.१ आयोगले निर्माण गर्ने रणनीतिक योजनामा सूचना र सञ्चारसँग सम्बन्धित विषयलाई समावेश गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ४.२ सूचना तथा सञ्चार सामग्रीको सङ्कलन, उत्पादन, सम्पादन, सम्प्रेषण, अभिलेखीकरण तथा भण्डारण गर्न उपयुक्त संयन्त्र स्थापना गरिनेछ ।
- ४.३ विद्युतीय माध्यमहरूको सञ्चालनका लागि विद्युतीय सञ्चार निर्देशिका तयार गरिनेछ ।
- ४.४ आयोगले दिगो शान्ति स्थापनाका लागि गर्ने कार्यहरूमा प्रभावकारिता ल्याउन सञ्चारका विभिन्न विधाहरूको अधिकतम उपयोग गर्दै समयानुकूल र प्रभावकारी सूचना सम्प्रेषण गर्नेछ ।

४.५ आयोगले आफ्ना कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सञ्चार, मानवअधिकार, संवाद, परामर्श तथा मेलमिलाप सम्बन्धी तालिम लगायत अन्य कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नेछ ।

४.६ आयोगले उत्पादन गर्ने विभिन्न सञ्चार सामग्रीहरू राष्ट्रभाषा, राष्ट्रिय भाषाहरू र अन्तर्राष्ट्रिय भाषामा समेत आवश्यकताअनुसार अनुवाद गर्नेछ । शान्ति मैत्री भाषाको प्रयोग गर्नेछ । सो कार्यका लागि अन्य सरोकारवाला निकायहरूलाई समेत प्रोत्साहन गरिनेछ ।

५. प्रस्तावित कार्यक्रम र कार्ययोजना

यस सञ्चार नीतिमा प्रस्तावित उद्देश्यहरू हासिल गर्न सूचना तथा सञ्चार र संवाद तथा परामर्श सम्बन्धी उपयुक्त कार्ययोजना र कार्यक्रमलाई अगाडि बढाउनुपर्ने हुन्छ । त्यसैले सूचना तथा सञ्चार र संवाद तथा परामर्श सम्बन्धी निम्न बमोजिम छुट्टाछुट्टै कार्यक्रम र कार्ययोजना प्रस्तावित गरिएको छ ।

५.१. सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी कार्यक्रम

आयोगको कार्यसम्पादनका क्रममा आधिकारिक दृष्टिकोण समयमै सञ्चार माध्यममार्फत प्रभावकारी रूपमा सम्प्रेषित गर्नुपर्ने हुन्छ । यसै गरी आयोगका सूचना र गतिविधिहरू पनि समयमै जनतामाझ पुर्याउनुपर्ने हुन्छ । तसर्थ मूलधारका आमसञ्चार माध्यमहरू (अखबार, पत्रपत्रिका, रेडियो र टेलिभिजन) तथा नयाँ माध्यमहरू (वेबसाइट, फेसबुक, ट्वीटर, इन्स्टाग्राम जस्ता सामाजिक सञ्जाल र स्काइप, भाइबर, व्हाट्स एप जस्ता इन्टरनेट टेलिफोनी) का साथै समग्रमा इन्टरनेटका माध्यमबाट प्रकाशन र प्रसारण हुने आमसञ्चारका माध्यमहरू प्रयोग गरी आयोगले आफ्ना सूचना तथा जानकारीहरू नेपाली जनमानसमा प्रभावकारी रूपमा पुर्याउनेछ । यसका लागि तल उल्लिखित सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरू प्रस्तावित गरिएको छ ।

५.१.१. आमसञ्चार माध्यमसँग सहकार्य

सार्वजनिक तथा निजी छापा, श्रव्य तथा दृश्य प्रसारण संस्था र विद्युतीय सञ्चार माध्यमहरूसँग सहकार्य गर्ने उद्देश्यले

आयोगले सञ्चार मैत्री नीति अवलम्बन गर्नेछ । आयोगका दृष्टिकोण, कामकारवाही तथा सूचनाहरूलाई सञ्चार माध्यममा समाचार, विचार, टिप्पणी, सम्पादकीय, बहस, अन्तरक्रिया र परिसंवादमार्फत प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न सञ्चार माध्यमहरूलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । यसरी सहकार्य गर्ने क्रममा सञ्चार माध्यमका प्रकाशक, सम्पादक, लेखक, सञ्चारविद् तथा सञ्चारकर्मीहरूसँग समेत आवधिक संवाद तथा परामर्श गरी आवश्यकताअनुसार उपयुक्त रणनीति अवलम्बन गरिनेछ ।

५.१.२. सार्वजनिक महत्त्वका सन्देश प्रकाशन तथा प्रसारण

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप प्रक्रियाको अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, उद्देश्य र अभ्यास, यस आयोगको उद्देश्य र क्षेत्राधिकार, द्वन्द्वपीडितको अधिकार, दिगो शान्ति, सामाजिक सद्भाव र मेलमिलाप सम्बन्धी सार्वजनिक महत्त्वका सन्देशहरू नियमित प्रकाशन तथा प्रसारण गरिनेछ । सार्वजनिक महत्त्वका सन्देश प्रकाशन तथा प्रसारण गर्दा दिगो शान्ति, सामाजिक सद्भाव, सह-अस्तित्व र मेलमिलापको वातावरण सिर्जना गर्न उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह हुने विश्वास गरिएको छ । यसरी आमसञ्चार माध्यमको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र प्रभावकारिताका आधारमा विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन गर्दा सार्वजनिक महत्त्वका सन्देशहरू प्रकाशन तथा प्रसारण सबैभन्दा प्रभावकारी र उपयुक्त प्रक्रिया मानिन्छ । त्यसैले आयोगले राष्ट्रिय तथा स्थानीय छापा, श्रव्य तथा दृश्य र विद्युतीय प्रकाशन तथा प्रसारण संस्थाहरूमार्फत सार्वजनिक महत्त्वका सन्देश नियमित प्रकाशन तथा प्रसारण गर्नेछ । सार्वजनिक महत्त्वका सन्देशहरू उत्पादनको प्रक्रिया आयोगले अविलम्ब प्रारम्भ गर्नेछ । सार्वजनिक महत्त्वका सन्देशहरू राष्ट्रिय भाषाका साथै राष्ट्रभाषा र आवश्यकताअनुसार अन्तर्राष्ट्रिय भाषामा समेत प्रकाशन तथा प्रसारण गरिनेछ ।

५.१.३. श्रव्य तथा दृश्य कार्यक्रम प्रसारण

सूचनामूलक, ज्ञानमूलक तथा अन्तरक्रियात्मक बहस कार्यक्रम आयोग आफैले उत्पादन गरी राष्ट्रिय तथा स्थानीय स्तरका सार्वजनिक तथा निजी श्रव्यदृश्य प्रसारण संस्थामार्फत नियमित

रूपमा प्रसारण गरिनेछ । उक्त कार्यक्रम प्रसारण गर्दा नागरिकहरू सुसूचित हुने तथा आयोगका कामकारवाहीका बारेमा सकारात्मक सूचना प्रभावकारी रूपमा सम्प्रेषण हुनेछ । यस्ता कार्यक्रम प्रसारण गर्न आवश्यक बजेट विनियोजन गरी आयोगले नै नयाँ कार्यक्रम उत्पादन तथा प्रसारण गर्ने नीतिलाई उच्च प्राथमिकता दिइनेछ । यसै गरी श्रव्य तथा दृश्य प्रसारण संस्थाहरूमार्फत नियमित रूपमा प्रसारित हुँदै आइरहेका उपयुक्त कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता हेरी उक्त कार्यक्रमहरूलाई प्रायोजन गर्न पनि सकिनेछ । कार्यक्रम उत्पादनको प्रक्रिया अविलम्ब प्रारम्भ गरिनेछ ।

५.१.४. नियमित पत्रकार सम्मेलन

वस्तुगत सूचना र जानकारी नियमित सम्प्रेषण गर्नु आयोगको प्रमुख दायित्व र जिम्मेवारी हो । त्यसैले आयोगको प्रवक्ताले मासिक रूपमा नियमित पत्रकार सम्मेलन गरी सरोकारवालाहरूलाई वस्तुगत सूचना र जानकारी दिने प्रक्रिया यही श्रावण महिनादेखि प्रारम्भ गरिनेछ । तर विशेष समय र परिस्थितिमा नियमितबाहेक अन्य पत्रकार सम्मेलन पनि आवश्यकताअनुरूप गर्न सकिनेछ ।

५.१.५. सञ्चारकर्मीहरूलाई अभिमुखीकरण

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप प्रक्रियाको अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, उद्देश्य र अभ्यासका बारेमा सञ्चारकर्मीहरूलाई अभिमुखीकरण गर्न आवश्यक देखिएको छ । त्यसैले राजधानी र मोफसलका सञ्चारकर्मीहरूलाई सङ्क्रमणकालीन न्यायका विभिन्न आयामका बारेमा अभिमुखीकरण कार्यक्रम आयोजना गरिनेछ । राजधानीमा मूलधारका सञ्चारकर्मीहरूलाई दुई वा तीन दिवसीय अभिमुखीकरण कार्यक्रम आयोजना गरिनेछ भने क्षेत्रीय तथा जिल्लास्तरमा एक वा दुई दिवसीय हुनेछन् । राजधानीमा सम्पादक, लेखक तथा स्तम्भकारहरूसँगको आवधिक परामर्श बैठकलाई निरन्तरता दिइनेछ । सम्बन्धित विषयमा विशेष ज्ञान भएका राजधानीका सञ्चारकर्मीहरूलाई स्थलगत भ्रमणका क्रममा आवश्यकताअनुसार सहभागी गराउन सकिनेछ ।

५.१.६. वेबसाइट निर्माण

आयोगले आफ्ना सूचना तथा जानकारी प्रभावकारी रूपमा बढीभन्दा बढी व्यक्तिहरूसमक्ष पुर्याउन जरूरी हुन्छ । स्वदेश र

विदेशमा रहेका नेपालीहरूमाझ यस्तो सूचना तथा जानकारी अत्यावश्यक हुन सक्छ । साथै विदेशी विज्ञ, अनुसन्धानकर्ताहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ-संस्था र निकायहरूको समेत यसमा चासो रहन्छ । तसर्थ यस्ता सूचनाहरूमाथि आम नेपालीका साथै नेपालको शान्ति प्रक्रियाका सहयोगीहरूको सहज पहुँचका लागि वेबसाइट सबैभन्दा उपयुक्त माध्यम हो । आयोगले यसका लागि आफ्नै सर्भर स्थापना गरी अत्याधुनिक र प्रभावकारी प्रविधिबाट वेबसाइट निर्माण गर्नेछ । वेबसाइटको प्रमुख उद्देश्य नै प्रयोगकर्ता मैत्री बनाउनु भएकाले यसमा सही सूचना पूर्ण जानकारी राखिनेछ । वेबसाइटलाई अन्तरक्रियात्मक, पारदर्शी तथा प्रभावकारी बनाइनेछ । यस वेबसाइटमार्फत पीडित तथा सरोकारवालाहरूको पहुँच विस्तार गर्ने उद्देश्यले अनलाइन उजुरी दिने, उजुरी उपरको कारबाहीबारे जानकारी र अन्य प्रतिक्रिया भए सो पनि दिन सक्ने व्यवस्था गरिनेछ । आवश्यक जनशक्ति व्यवस्था गरी वेबसाइट नियमित अपडेट गरिनेछ । वेबसाइटको भाषा नेपाली र अङ्ग्रेजी हुनेछ ।

५.१.७. सामाजिक सञ्जाल

विश्वमा भइरहेको इन्टरनेटको द्रुततर विकाससँगै विभिन्न सामाजिक सञ्जालहरूको प्रयोग गुणोत्तर रूपमा बढिरहेको छ । विकसित देशहरूमा देखिएको सामाजिक सञ्जालका प्रयोगकर्ताहरूको समूहमा विकासोन्मुख देशका धनी र गरीब, शिक्षित र अर्धशिक्षित, शहुरिया र गाउँलेहरू पनि दिनानुदिन सक्रिय सहभागिता जनाउँदै छन् । नेपालमा अहिले फेसबुक, ट्वीटर, इन्स्टाग्राम जस्ता सामाजिक सञ्जालहरू लोकप्रिय छन् । आयोगले उक्त सामाजिक सञ्जालमार्फत आफ्ना सूचना तथा जानकारी र कार्ययोजना नागरिकमाझ पुर्याउन सक्छ । प्रयोगमा आएका सबै सामाजिक सञ्जालहरूको प्रयोग सुविधाजनक नहुने यथार्थलाई ध्यान दिई आयोगले फेसबुक पेज र ट्वीटर हेन्डललाई प्राथमिकतामा राख्दै सूचना तथा जानकारीहरू द्रुत गतिमा सम्प्रेषण गर्नेछ ।

५.१.८. इन्टरनेट टेलिफोनी

प्रविधिको विकासले दूरसञ्चारको माध्यम र प्रक्रिया दुवैमा नयाँ सम्भावना र प्रयोगका मार्गहरू खोलिएको छ । यस क्रममा मूलधारको टेलिफोनलाई इन्टरनेटका माध्यमबाट हुने इन्टरनेट

टेलिफोनीले एक हृदयसम्म विस्थापित गर्न खोजिरहेको छ । खास गरी युवा पुस्तामाझ र विदेशमा रहेका नेपालीहरूले आफ्ना स्वजनहरूसँग सम्पर्कमा रहन इन्टरनेट टेलिफोनी बढीभन्दा बढी उपयोग गरिरहेको पाइन्छ । यस कारण आयोगले यस्ता माध्यमहरूलाई उपयोग गर्नु जरूरी हुन्छ । हाल स्काइप, भाइबर र व्हाट्स एप बढी प्रयोगमा छन् । आयोगले लोकप्रियता र प्रभावकारिताका आधारमा स्काइप वा भाइबर एकाउन्टमार्फत स्वदेश र विदेशमा रहेका आम नेपालीलाई संवाद, अन्तरक्रिया र छलफलमा सहभागी गराउनेछ ।

५.१.९. वृत्तचित्र निर्माण

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोगको अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, उद्देश्य, अभ्यास र परिणामका बारेमा सरोकारवालाहरूलाई सुसूचित तथा सचेतना अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले वृत्तचित्र प्रदर्शन गरिनेछ । यसै गरी नेपालको सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोगको कार्यारम्भदेखि समापनसम्म समग्र प्रक्रियाका बारेमा आयोगले वृत्तचित्र निर्माण गर्नेछ ।

५.२. विद्युतीय सञ्चार सामग्रीको व्यवस्थापन

सञ्चार मन्त्रालयको पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार हाल नेपालमा ६०० भन्दा धेरै रेडियोहरू, ८० भन्दा बढ्ता टेलिभिजन कम्पनी र करीब १०० वटा इन्टरनेट तथा ग्रामीण सूचना संयन्त्रहरूले सञ्चालनका लागि अनुमति पाइसकेका छन् । यसले हाम्रो दैनिक जीवनमा विद्युतीय सञ्चार माध्यमको महत्त्व प्रस्ट्याइदिएको छ । यस पृष्ठभूमिमा आयोगले विद्युतीय सञ्चार माध्यमलाई प्रयोग गर्दा चुस्त व्यवस्थापकीय अवधारणाअनुसार प्रभावकारी संयोजनको आधारमा गर्नुपर्छ । यसका लागि आयोगले विद्युतीय सञ्चारमाध्यमको व्यवस्थापन तल उल्लेख गरिएअनुरूप गर्नेछ ।

५.२.१. आयोगले सत्य अन्वेषणका लागि गर्ने अध्ययन-अनुसन्धानबाट प्राप्त हुने तथ्याङ्क (Data) हरूलाई भण्डारण गर्न एउटा प्रभावकारी, समर्पित (Dedicated) र अत्याधुनिक प्रविधि को डेटाबेस (Database) स्थापना गर्नेछ ।

- ५.२.२. आयोगको अनुसन्धान तथा अन्वेषण लगायतका गतिविधिसँग सम्बन्धित तस्वीर तथा श्रव्यदृश्य सामग्रीहरू आयोगको सम्पत्तिका रूपमा रहनेछन् ।
- ५.२.३. सामाजिक सञ्जाल लगायत विभिन्न वेबसाइटहरूमा आयोगको अनुसन्धान तथा अनुगमन लगायतका गतिविधिसँग सम्बन्धित तस्वीर तथा श्रव्यदृश्य सामग्रीहरू प्रकाशित गर्दा अनिवार्य रूपमा आयोगको सहमतिसहित स्वीकृति लिनुपर्नेछ । अन्य तस्वीर तथा श्रव्यदृश्य सामग्रीहरू सूचना अधिकारीबाट अनुमति लिएर प्रकाशित गर्नुपर्नेछ ।
- ५.२.४. आयोगको सामाजिक सञ्जालको सञ्चालन आयोगका प्रवक्ताको निर्देशनमा रहने सूचना तथा सञ्चार शाखाका तोकिएका कर्मचारीले गर्नेछन् । सामाजिक सञ्जालमार्फत प्रसार गरिने श्रव्यदृश्य, तस्वीर तथा अन्य जानकारीहरू सूचना अधिकारीको अनुमति लिएर सञ्चार शाखाले व्यवस्थित गर्नेछ ।
- ५.२.५. आयोगका प्रकाशन, श्रव्यदृश्य सामग्रीहरू तथा अन्य सन्दर्भहरूमा प्रयोग हुने भाषा शान्तिमैत्री हुनेछन्, कुनै लिङ्ग, जाति, धर्म, संस्कृति, समुदाय, वर्ग, क्षेत्र वा सम्प्रदायलाई होच्याउने वा मर्यादामा आँच पुग्ने गरी शब्द तथा वाक्यहरूको प्रयोग गरिनेछैन । मानवअधिकारका आधारभूत मूल्य र मान्यताको पालना गरिनेछ ।
- ५.२.६. आयोगले राष्ट्रिय भाषाहरूको प्रयोग गर्दा आवश्यकताअनुसार अनुवादकको प्रयोग गरेर ती भाषाहरूको प्रयोगमा प्रोत्साहन गर्नेछ ।
- ५.२.७. आयोगको नामबाट प्रकाशन, प्रसारण तथा प्रायोजन गर्ने सबै कार्यक्रमहरू आयोगको निर्णयबाट मात्र गरिनेछ ।

५.३. प्रकाशन तथा प्रचार-प्रसार सामग्री उत्पादन तथा व्यवस्थापन

आयोगका कामकारवाहीप्रति जनसाधारणको बुझाइमा एकरूपता ल्याउन आयोगले प्रचार-प्रसारका सामग्री निर्माण गर्न आवश्यक छ । यसले जनमानसमा आयोगको क्रियाशीलता र कामकारवाहीलाई तदारुकताका साथ अघि बढाएको सन्देश प्रवाह गर्नेछ । साथै यस्ता प्रचार-प्रसारले सबै पक्षलाई जागरण गराई सक्रिय बनाउन पनि मद्दत पुर्‍याउँछ ।

द्वन्द्वपीडितहरूको भौगोलिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, आर्थिक तथा राजनीतिक अवस्थिति हेर्दा प्रचार-प्रसारका लागि आयोगले विभिन्न खालका प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष माध्यम अपनाउनुपर्ने देखिन्छ । त्यसका लागि आयोगले पर्चा, पम्प्लेट, फ्लेक्स, पोस्टर, ब्रोसियर, एसएमएस, न्यूज लेटर आदि निर्माण गरी तिनको प्रभावकारी प्रयोग गर्दै प्रत्यक्ष रूपमा आयोगको कामकारवाहीलाई गति दिनेछ । यसको प्रयोगले आयोगलाई पारदर्शी र उत्तरदायी बनाउन मद्दतसमेत गर्नेछ । सूचना तथा प्रचार सामग्रीहरू आयोगको सूचना तथा सञ्चार शाखा आफैले वा प्रचार-प्रसारका सामग्री निर्माण गर्ने दक्ष तथा व्यावसायिक परामर्शदाता वा संस्था आदिको सहयोगमा निर्माण गरिनेछ । परिशिष्टमा प्रचार-प्रसारका आवश्यक सामग्री निर्माणको विवरण दिइएको छ ।

५.४. संवाद तथा परामर्श सम्बन्धी कार्यक्रम

विद्यमान फौजदारी न्याय प्रणालीबाट हुने अपराध-अनुसन्धानभन्दा सङ्क्रमणकालीन न्यायको संयन्त्रका रूपमा रहेको यस आयोगले गर्ने अन्वेषण तथा अनुसन्धान फरक हुन्छ । सङ्क्रमणकालीन न्यायका लागि प्रयोग गरिने साधनस्रोत र जनशक्तिको प्रकृति र दक्षता पनि फरकफरक हुन्छन् । तसर्थ यस आयोगले गर्ने प्रचार-प्रसार तथा जनजागरणका कार्यक्रमदेखि लिएर सत्य अन्वेषण तथा मेलमिलाप र परिपूरणका कामहरूमा संवाद तथा परामर्श एउटा महत्त्वपूर्ण माध्यम हुनेछ । तसर्थ यस उपसमितिले विभिन्न चरणमा संवाद तथा परामर्शको कार्यक्रम प्रस्तावित गरेको छ ।

५.४.१. संवाद तथा परामर्शको परिचयात्मक/अन्तरक्रियात्मक चरण

आयोगको क्षेत्राधिकार, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप प्रक्रिया र पीडितको अधिकारका बारेमा समाजका विभिन्न तहमा बहस चलि रहेको छ । यसलाई सम्बोधन गर्नु जरूरी छ । त्यसैले आयोगले राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा स्थानीय स्तरमा सबै सरोकारवालाहरू (सरकार, राजनीतिक दल, द्वन्द्वपीडित, नागरिक समाज र राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारवादी सङ्घ-संस्थाहरू, सुरक्षा निकायहरू र सञ्चारकर्मी) सँग प्रभावकारी संवाद तथा अन्तरक्रिया जारी राख्नेछ । आयोगको क्षेत्राधिकार, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका बारेमा संवाद तथा अन्तरक्रियामार्फत अन्तरिम संविधान, शान्ति सम्झौता तथा ऐनको मर्म र भावनाअनुरूप आयोग पीडित मैत्री र मानवअधिकारका विश्वव्यापी मान्यता र सिद्धान्तहरूप्रति पूर्ण रूपमा प्रतिबद्ध हुने वास्तविकताप्रति सबै सरोकारवालाहरूलाई आयोगले विश्वस्त बनाउनेछ ।

आयोगको क्षेत्राधिकार र अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासका बारेमा सबै सरोकारवालाहरूलाई स्पष्ट पारिसकेपछि संवाद तथा परामर्शका लागि विस्तृत कार्ययोजना बनाई सार्वजनिक बहस, पीडितको कागज बकपत्र तथा पीडकको बयान, घटनाको अध्ययन, अन्वेषण, अनुसन्धान र अन्तरक्रियाका लागि घटनास्थलसम्म जाने कार्यक्रम तय गरिनेछ । द्वन्द्वकालमा भएको मानवअधिकार हनन तथा उल्लङ्घनका बारेमा सर्वसाधारण नेपाली नागरिक तथा पीडितहरूको उजुरी, अभियोग तथा निवेदन दर्ता तथा अभिलेखीकरण प्रक्रिया आयोगले यथाशीघ्र प्रारम्भ गर्नेछ ।

५.४.२. सत्य अन्वेषण तथा अनुसन्धानको चरण

द्वन्द्वोत्तर परिवेशमा सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप यस्तो विशिष्ट र मौलिक प्रक्रिया हो, जसअन्तर्गत द्वन्द्वकालमा भएका मानवअधिकार हनन सम्बन्धी घटनाहरूको सत्य अन्वेषण र अनुसन्धान गर्न संवाद तथा परामर्श एउटा महत्त्वपूर्ण माध्यम बन्दछ । माथि नै उल्लेख गरिएअनुसार फौजदारी न्याय र सुरक्षा निकायले गर्ने अपराध अनुसन्धानभन्दा सङ्क्रमणकालीन न्यायमा गरिने अन्वेषण र अनुसन्धान पृथक् हुन्छ । हुन त संवाद तथा

परामर्शमार्फत सत्यको अन्वेषण, अनुसन्धान र निरूपण गर्ने प्रक्रिया सहज होइन, अत्यन्त लामो, जटिल र विवादास्पद प्रक्रिया हो । तर जतिसुकै जटिल र विवादास्पद प्रक्रिया भए पनि अन्तरिम संविधान, आयोगको ऐन र शान्ति सम्झौताको मर्म र भावनाअनुरूप यो प्रक्रिया सम्पन्न गर्नुपर्ने हुन्छ । यो प्रक्रिया केवल द्वन्द्वकालमा मानवअधिकार हनन सम्बन्धी कोरा तथ्याङ्क सङ्कलन मात्रै होइन, वास्तविकताको अभिलेखीकरण र दिगो शान्तिको आधारशिला पनि हो । त्यसैले पूर्ण पारदर्शी, जवाफदेही र उत्तरदायी कार्यविधि अवलम्बन गरी नेपाली नागरिकहरूको भावनाअनुरूप यो प्रक्रिया पूरा गरिनेछ ।

द्वन्द्वकालको त्रासदीपूर्ण कालखण्डमा भएका हिंसात्मक घटना, मानवअधिकार हनन तथा जघन्य अपराध जस्ता घटनाको अध्ययन, अन्वेषण तथा अनुसन्धान गर्न तथा मानवअधिकार हननका प्रमाण सङ्कलन गर्न सम्बन्धित विषयका विज्ञ तथा विशेषज्ञसहित आयोगका पदाधिकारी र कर्मचारीहरू स्थानीय स्तरसम्म स्थलगत भ्रमणमा जानेछन् । त्यसैले आयोगले राष्ट्रिय स्तरमा सबै सरोकारवालाहरूसँग आवश्यकताअनुसार यस प्रक्रियाका बारेमा आवधिक रूपमा संवाद, परामर्श र अन्तरक्रिया जारी राख्नेछ । यसै गरी स्थानीय पनि राजनीतिक दल, राज्यका निकायहरू, द्वन्द्वपीडित, नागरिक समाज, मानवअधिकारकर्मी, सञ्चारकर्मी र सुरक्षा निकायहरूसँग विस्तृत तथा व्यापक संवाद, अन्तरक्रिया र छलफलमार्फत सत्य अन्वेषण, अनुसन्धान र निरूपण गर्ने विधि र प्रक्रियालाई अघि बढाइनेछ ।

स्थलगत भ्रमणमा जाने टोलीले सार्वजनिक बहस पीडित व्यक्ति तथा परिवारसँग सामूहिक तथा व्यक्तिगत अन्तरक्रिया र छलफल गर्नेछन् । यसै गरी आरोपित पीडकहरूहरूसँग पनि आवश्यकताअनुसार सामूहिक तथा व्यक्तिगत छलफल गरिनेछ । बलात्कार तथा यौनजन्य हिंसामा परेका पीडितको क्यामेरामा लिइएको बयान र पहिचान गोप्य राखिनेछ । प्रत्यक्ष रूपमा सम्भव नभएमा भिडियोको माध्यमबाट पनि अन्तरक्रिया र छलफल गरिनेछ । पीडकको सम्भावित डर, त्रास, धम्कीको कारणले पीडित तथा साक्षीहरूबाट वास्तविक तथ्य नआउन सक्छ । त्यसैले पीडित तथा साक्षीहरूहरूको सुरक्षाको समेत व्यवस्था गरिनेछ ।

सत्य अन्वेषण तथा अनुसन्धान, पीडित तथा पीडकको बयान र प्रमाण सङ्कलन गरेपछि विस्तृत कार्ययोजना तयार गरी आयोगले संवाद तथा परामर्शको तेस्रो चरण प्रारम्भ गर्नेछ ।

५.४.३ मेलमिलाप र परिपूरणको चरण

आयोगको विस्तृत प्रतिवेदन तयार भएपछि संवाद तथा परामर्शको तेस्रो अर्थात् मेलमिलाप तथा परिपूरणको चरण प्रारम्भ हुन्छ । संवाद, परामर्श र अन्तरक्रियामार्फत द्वन्द्वका घाउ, पीडा र मानवीय आघातको उपचार गर्ने प्रक्रिया सरल होइन, अत्यन्त लामो भावनात्मक र संवेदनशील मानवीय प्रक्रिया हो । तर जतिसुकै जटिल र संवेदनशील प्रक्रिया भए पनि अन्तरिम संविधान, आयोगको ऐन र शान्ति सम्झौताको मर्मअनुरूप पूर्ण पारदर्शी, जवाफदेही र उत्तरदायी कार्यविधि अवलम्बन गरी मेलमिलाप र परिपूरणको प्रक्रियालाई सम्पन्न गरिनेछ ।

द्वन्द्वका दुई पक्ष पीडित र पीडकमध्ये पीडक क्षमादान चाहने र पीडित पीडकलाई क्षमादान नदिई कारबाही गर्नुपर्नेमा जोड दिने अवस्था आउन सक्छ । पीडकले क्षमादानका लागि निवेदन गरेमा र पीडितले आफूखुशी मन्जुरी दिएमा मात्र आयोगले त्यसका लागि वातावरण निर्माण गरिदिने हो । कतिपय घटनामा क्षमादान दिनु वा मेलमिलाप गराउनु सहज कार्य नभई चुनौतीपूर्ण हुन सक्छ । यस्तो स्थितिमा आयोगले सङ्क्रमणकालीन न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तलाई बिर्सन मिल्दैन । आयोगले उत्कृष्ट अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरू / आयोगको ऐनको भावनाअनुरूप पारदर्शी र जवाफदेही प्रक्रियाद्वारा मेलमिलापको वातावरण सिर्जना गरिनेछ । यस आयोगको क्षेत्राधिकार पनि यही हो र शान्ति तथा मेलमिलाप प्रक्रियाको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास पनि यही नै हो ।

संवाद तथा परामर्शमार्फत मेलमिलाप तथा परिपूरण केवल प्राविधिक प्रक्रिया मात्रै होइन, मानवीय भावना र सामाजिक सद्भावको संवेदनशील प्रश्नसमेत हो । यही आधारशिलाबाट नै मेलमिलाप र दिगो शान्तिको प्रवर्द्धन हुनेछ । त्यसैले उक्त मानवीय पक्षलाई समेत सम्बोधन गरी मेलमिलाप तथा परिपूरणको विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गरिनेछ । मेलमिलापको वातावरण सिर्जना गर्ने क्रममा पीडित र पीडक दुवैलाई मनो-सामाजिक परामर्श दिनुपर्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्छ । त्यसैले यस्तो प्रक्रियामा विशिष्ट ज्ञान

र अनुभव भएका मनो-सामाजिक परामर्शदातासमेत आवश्यक पर्ने भएकाले सोहीअनुसार साधन, स्रोत र जनशक्ति व्यवस्थापन तथा परिचालन गरिनेछ । परिपूरणका लागि सिफारिश गर्दा शान्ति सम्झौतापश्चात् दिइएका राहत वितरण र त्यसको प्रभावकारिताको अध्ययन गरिनेछ । यसका लागि पनि पीडितसँग प्रत्यक्ष संवाद तथा परामर्श जरूरी हुन्छ ।

मेलमिलाप तथा परिपूरण प्रक्रिया र विधिका बारेमा अहिले पनि राजनीतिक दल, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, द्वन्द्वपीडित, नागरिक समाज, राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारवादी सङ्घ-संस्थाहरू, मानवअधिकारकर्मी, सञ्चारकर्मीहरूले फरकफरक रूपमा बुझेका छन् । त्यसैले सबै सरोकारवालाहरूसँग थप परामर्श तथा छलफल गरी उनीहरूको सुझाव र ऐनको भावनाअनुरूप मेलमिलाप र परिपूरण प्रक्रिया र विधिका बारेमा अन्तिम निर्णय गरिनेछ । मानवअधिकार सम्बन्धी नेपाल पक्ष भएका, नेपालले हस्ताक्षर गरेका तथा संयुक्त राष्ट्रसङ्घद्वारा पारित महासन्धि, अभिसन्धिहरूको भावनालाई समेत आत्मसात् गरी मेलमिलाप र परिपूरणको विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गरिनेछ ।

६. आयोगको छवि निर्माण (ब्रान्डिङ)

छवि निर्माण वा ब्रान्डिङ कुनै पनि सरकारी वा संवैधानिक निकायले गर्ने कानूनसम्मत गतिविधि हो । धेरैजसो सरकारी वा संवैधानिक निकायले यसको महत्त्व बुझेको पाइँदैन । अधिकांश संवैधानिक निकायहरू सूचना र जानकारीका विविध विधा प्रयोग गर्न हिचकिचाउँछन् । पछिल्ला केही वर्षदेखि यस सोचमा परिवर्तन आएको देखिन्छ । संवैधानिक तथा अन्य खालका उच्चस्तरीय निकायहरूले पनि ब्रान्डिङ जरूरी मात्र नभई अपरिहार्य ठान्न थालेका छन् । वास्तवमा ब्रान्डिङको काम कुनै पनि संस्थाको सही सूचना तथा जानकारी सम्प्रेषण गर्नु मात्र होइन, विश्वासको बलियो आधारमा फर्त सकारात्मक छवि निर्माण गर्नु पनि हो । संस्थाको उद्देश्य र जनसेवाको बलियो आधारशिला तयार गर्नु पनि हो ।

सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप जस्तो उच्चस्तरीय संवैधानिक आयोगमा पनि यसको प्रयोग विश्वास आर्जनकै लागि हुन्छ । तसर्थ यस आयोगले पनि आफ्ना गतिविधि तथा कामकारवाहीहरू सम्पन्न गर्दा ब्रान्डिङलाई आधार बनाउनेछ । यसका लागि आयोगको हरेक कार्यक्रम, प्रकाशन, प्रसारण, विद्युतीय उपस्थिति, सार्वजनिक प्रतिनिधित्व लगायतका कार्यहरूलाई यथाशक्य समरूपता दिई आधिकारिक चिह्न, मूल्य र मान्यतासहित आयोगको आफ्नै विशिष्ट पहिचान बनाउने कार्य गरिनेछ । आयोगको छवि निर्माण वा ब्रान्डिङ गर्नका निमित्त यस नीतिले निम्न बमोजिमका कार्यहरूमा जोड दिएको छ ।

६.१ एकरूपता

ब्रान्डिङको उद्देश्य आयोगका सबै कार्यहरूको एकरूपता हो । आयोगअन्तर्गतका विभिन्न महाशाखा, शाखा वा इकाइबाट सम्पादित हुने कार्यहरू विशेष गरी सत्य अन्वेषण, परिपूरण र दोषीलाई कारवाहीका लागि सिफारिश आदि कामहरू जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विषयहरू भएकाले यिनीहरूको कार्यमा एकरूपता जरूरी हुन्छ ।

६.२ प्रत्यक्ष संवाहन

आयोगले आफ्ना नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूका बारेमा निरन्तर रूपमा जनमानसमा प्रत्यक्ष संवाहन गरिरहनुपर्छ । यसका लागि यसले अविच्छिन्न रूपमा एकरूपको प्रचारात्मक चित्रहरू (फोटो, भिडियो, ग्राफिक्स आदि) प्रक्षेपित गरिरहनुपर्छ । यसका लागि आयोगद्वारा छवि निर्माणको सिद्धान्त बमोजिम विभिन्न प्रचारात्मक सामग्रीहरू निर्माण गरिनेछ ।

६.३ विश्वसनीयता र जिम्मेवारी

आयोगले आफ्नो विश्वसनीयता र जिम्मेवारी बोध गराउन आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूका बारेमा प्रत्यक्ष र परोक्ष तर निरन्तर संवाद, परामर्श र सञ्चार गर्नेछ ।

६.४ पारदर्शिता

आयोगको हरेक कामकारवाही ऐनमा नै उल्लेख भएअनुसार पारदर्शितालाई केन्द्रविन्दुमा राख्दै सम्पन्न गर्नुपर्ने भएकाले यसले अवलम्बन गर्ने कार्यहरू विश्वसनीयता बढाउन प्रभावकारी हुनेछन् ।

७. सञ्चार सम्बन्धी आपत्कालीन तथा वैकल्पिक व्यवस्था

- ७.१ आपत्कालीन अवस्थामा कुनै प्रेस विज्ञप्ति जारी वा पत्रकार सम्मेलन गर्नुपर्ने भएमा प्रवक्ताले तत्कालै तत्सम्बन्धी कार्य गर्नेछ।
- ७.२ उक्त दिन कार्यालयमा नभएको अवस्थामा आयोगको सञ्चार शाखामा रहेको निजको वैकल्पिक कर्मचारीले तत्सम्बन्धी कार्य गर्नुपर्नेछ ।
- ७.३ आयोगबाट कामको सिलसिलामा स्थलगत रूपमा खटिएको टोलीले स्थानीय रूपमा तत्कालै सत्य निरूपण तथा मेलमिलापका विषयमा सम्बोधन गर्नुपर्ने परिस्थिति उत्पन्न भएमा आयोगको टोली प्रमुखले आयोगको हित तथा दिगो शान्तिमा खलल नपुग्ने गरी सम्बोधन गर्न सक्नेछ । सोको जानकारी यथाशीघ्र आयोगका अध्यक्ष वा प्रवक्तालाई गराउनुपर्नेछ ।

८. संस्थागत संरचना

संवाद तथा परामर्श र सूचना तथा सञ्चार जस्ता गहन र संवेदनशील प्रक्रियालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न कार्यमूलक संस्थागत संरचना अपरिहार्य छ । त्यसैले आयोगमा सूचना तथा सञ्चार र अभिलेख शाखा स्थापना गर्न आवश्यक देखिन्छ । यस मध्ये सूचना तथा सञ्चार शाखा प्रवक्ताको निर्देशनमा रहनेछ । प्रस्तावित शाखाहरूको उद्देश्य र क्षेत्राधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ ।

८.१ सूचना तथा सञ्चार शाखा

सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, उद्देश्य र अभ्यास, नेपालको सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको उद्देश्य र क्षेत्राधिकार, मानवअधिकारका विश्वव्यापी मान्यता र सिद्धान्तहरू, द्वन्द्व कालमा मानवअधिकार हनन, द्वन्द्वपीडितको अधिकार, आयोगको कार्यसम्पादनका बारेमा वस्तुगत सूचना तथा जानकारी सम्प्रेषण गर्नु आयोगको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण दायित्व र भूमिका हो । यसै गरी आयोगको कार्यसम्पादन र क्षेत्राधिकारका बारेमा सरकार, राजनीतिक दल, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, द्वन्द्वपीडित, नागरिक समाज र राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारवादी सङ्घ-संस्थाहरूका सुझाव र गुनासाहरूलाई समेत

यथाशक्य सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसै प्रकार आयोगको अर्को महत्वपूर्ण कार्य सार्वजनिक सुनुवाइको कार्यक्रमहरूमा समेत अहम् भूमिका रहनुपर्ने हुन्छ ।

यस्तो गहन र संवेदनशील कार्य प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न आयोगअन्तर्गत सूचना तथा सञ्चार शाखाको स्थापना अपरिहार्य छ । उक्त शाखालाई कार्यमूलक तथा प्रभावकारी बनाउनु पनि अत्यावश्यक छ । त्यसैले आमसञ्चार माध्यमहरू तथा सामाजिक सञ्जालहरूमा सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी कार्यक्रम उत्पादन, प्रकाशन, प्रसारण र अनुगमन प्रक्रियालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि आमसञ्चार माध्यम र सूचना तथा सञ्चारको महत्त्व र आधुनिक सञ्चार प्रविधिको ज्ञान भएको यथेष्ट दक्ष जनशक्ति, साधन र स्रोतको आवश्यकता पर्ने वास्तविकतालाई आत्मसात् गरी दक्ष जनशक्ति, साधन र स्रोतको व्यवस्थापन गरिनेछ ।

८.२ अभिलेख शाखा

सूचना तथा सञ्चारसँग सम्बन्धित आयोगका अभिलेख तथा दस्तावेजहरू ऐतिहासिक र दूरगामी महत्त्वका हुने भएकाले तिनको अभिलेखीकरण पनि अत्यन्त महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । यस्ता अभिलेख तथा दस्तावेजहरू सार्वजनिक महत्त्वका हुने भएकाले सर्वसाधारण नेपाली नागरिकदेखि अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ-संस्थाहरूको समेत त्यसमा सहज पहुँच हुनुपर्छ । त्यसैले आयोगका सम्पूर्ण अभिलेख तथा दस्तावेजहरूको दस्तावेजीकरण तथा अभिलेखीकरणका लागि अभिलेख शाखा स्थापना गर्नु आवश्यक हुन्छ । आयोगका सम्पूर्ण अभिलेख तथा दस्तावेजहरू (श्रव्य, दृश्य तथा लिखित दस्तावेजहरू र आयोगको प्रतिवेदन) को दस्तावेजीकरण तथा अभिलेखीकरण (विद्युतीयसमेत) यही शाखाले गर्नेछ । त्यसैले यस शाखाअन्तर्गत यस्तो गहन जिम्मेवारी वहन गर्न सक्षम पर्याप्त दक्ष जनशक्तिको व्यवस्थापन गरिनेछ ।

९. समिक्षा

संवाद, परामर्श तथा सञ्चार नीति तथा कार्ययोजनाको कार्यान्वयन, प्रभावकारिता तथा उपलब्धिका बारेमा आयोगले समिक्षा गर्नु अपरिहार्य छ । यसरी समिक्षा गर्न उपयुक्त संस्थागत संयन्त्र आवश्यक हुन्छ । त्यसैले आयोगका प्रवक्ता, कर्मचारी र

सञ्चार क्षेत्र तथा शान्ति प्रक्रियाका विज्ञहरू समेतलाई सहभागी गराई एक समिक्षा संयन्त्र स्थापना गरिनेछ । उक्त संयन्त्रले आयोगमार्फत प्रकाशन तथा प्रसारण भएका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता र विश्वसनीयताको समिक्षा गर्नेछ । उक्त संयन्त्रको बैठक कम्तीमा महिनाको दुई पटक बस्नेछ । यसै गरी उक्त संयन्त्रले कार्यक्रमहरूको विषयवस्तु र सान्दर्भिकताका बारेमा समेत आयोगलाई आवश्यकताअनुसार नियमित रूपमा समिक्षा प्रतिवेदन दिनेछ ।

१०. निष्कर्ष

द्वन्द्वबाट गुज्रिएर सङ्क्रमणको अवस्थामा रहेका मुलुकका नागरिकहरूले द्वन्द्व अवधिमा आफ्नो हक-अधिकार गुमाउन बाध्य भएका हुन्छन् । त्यस बेला गुमेका हक-अधिकारको सम्बोधन विद्यमान न्याय प्रणालीबाट मात्र सम्भव नहुने भएकाले सङ्क्रमणकालीन न्यायको अवधारणाअन्तर्गत सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गरिएको हो ।

यस आयोगले २०५२ साल फागुन १ गतेदेखि २०६३ साल मङ्सिर ५ गतेसम्म चलेको सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका घटनाहरूको सत्यतथ्य जनसमक्ष ल्याउने, नेपाली समाजमा पारस्परिक सद्भाव तथा सहिष्णुताको भावना अभिवृद्धि गर्दै दिगो शान्ति स्थापनाका लागि पीडकको निवेदन र पीडितको सहमतिमा मेलमिलाप गराउन भूमिका खेल्ने, सशस्त्र द्वन्द्वका पीडितलाई परिपूरणका लागि, गम्भीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनी कारबाहीका लागि र सशस्त्र द्वन्द्व नदोहोरियोस् भनी संरचनात्मक सुधारका लागि सिफारिश गर्नेछ । यस्तो गहन र संवेदनशील जिम्मेवारी भएको यस आयोगको भूमिकालाई प्रभावकारी र पारदर्शी बनाउन संवाद, परामर्श तथा सञ्चार नीति तयार गरिएको हो ।

यस आयोगले द्वन्द्व पीडित लगायत द्वन्द्वरत सबै सरोकारवालाहरूबीच सही सूचना तथा जानकारी सम्प्रेषण गर्नु र उक्त कार्यका लागि सघन संवाद तथा परामर्शको प्रक्रिया अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ । नागरिकको सत्य जान्न पाउने हक, परिपूरणको हक, न्याय पाउने हक सुनिश्चित गर्न आयोगले स्वतन्त्र, निष्पक्ष र

स्वायत्त भई काम गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रभावकारी, सशक्त र व्यवस्थित सूचना तथा सञ्चार प्रणालीले यसलाई धेरै हदसम्म सहयोग पुर्याउँछ । यसरी सम्बन्धित पीडित, पीडक तथा सरोकारवाला निकायसम्म सूचना पुर्याउन गरिने कार्यलाई थप पारदर्शी, उत्तरदायी तथा नियमित गर्नुका साथै आयोगको आन्तरिक सूचना प्रवाहलाई छिटो, छरितो, व्यवस्थित तथा पारदर्शी बनाई आयोगले सम्पादन गर्ने कार्यलाई अझ प्रभावकारी र नियमित बनाउन यो नीतिले सहयोग पुर्याउनेछ ।

कार्यसम्पादनका क्रममा उत्पन्न हुन सक्ने विविध सवालमा आयोगको आधिकारिक दृष्टिकोण जनसमक्ष पुर्याउन, सत्य अन्वेषण तथा मेलमिलाप प्रक्रियामा प्रभावकारिता ल्याउन र आयोगको संस्थागत छविलाई विशिष्टीकृत गरी सबैलाई ग्राह्य र पीडित मैत्री बनाउन यस नीतिले सञ्चारका विभिन्न विधाहरूको अधिकतम उपयोग गर्दै सूचना तथा सञ्चारलाई समयानुकूल र प्रभावकारी सूचना प्रवाह गर्न आयोगलाई सहयोग पुर्याउनेछ । यसै गरी आयोगको आन्तरिक सूचना प्रणालीलाई व्यवस्थित तथा पारदर्शी बनाई आयोगले सम्पादन गर्ने कार्यलाई अझ प्रभावकारी र उत्तरदायी बनाउन पनि यो नीति सहयोगी हुनेछ । यसै गरी दण्डहीनताको अन्त गर्न, जवाफदेहिताको सिर्जना गर्न, पीडितलाई परिपूरण तथा न्याय प्रदान गर्नुका साथै सामाजिक सद्भाव तथा मेलमिलापमार्फत मुलुकमा दिगो शान्ति स्थापना गर्न पनि यसले निर्णायक भूमिका निर्वाह गर्नेछ ।

सरोकारवालाहरूसँग सार्थक तथा सघन संवाद र परामर्श गर्ने र सार्वजनिक तथा निजी छापा, श्रव्यदृश्य प्रसारण संस्था र विद्युतीय सञ्चार माध्यमहरूसँग सहकार्य गर्ने प्रक्रियालाई स्पष्टसँग बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको यो नीतिलाई आयोगले प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरेमा लक्षित उद्देश्य पूरा हुन सक्छ ।

परिशिष्ट १

१. फ्लेक्स

परम्परागत रूपमा सार्वजनिक जानकारी गराउनका लागि कपडाको ब्यानर, पेन्टरले तयार गरेको बोर्ड, पम्प्लेट, पोस्टर आदिको प्रयोग गरिन्थ्यो । केही वर्षदेखि ती परम्परागत प्रचार सामग्रीलाई फ्लेक्सले विस्थापित गर्दै छ । यो पेट्रोलियम जेलीबाट निर्माण गरिन्छ । यसलाई विभिन्न आकारमा निर्माण गर्न सकिन्छ । आजकल ठूलठूला प्रचारात्मक सामग्री (होर्डिङ बोर्ड) आदि यसबाट नै बनाइन्छ । यो विशेष गरी साक्षर-शिक्षित व्यक्तिहरूलाई ध्यानमा राखी तयार गरिन्छ । यो गाउँ तथा शहर दुवै ठाउँका लागि उपयोगी छ ।

उद्देश्य: संस्थागत विभिन्न किसिमका जानकारी सार्वजनिक गर्न ।
प्रयोग विधि: १. आचार संहिता २. काम, कर्तव्य र अधिकारको विवरण ३. संस्थाको साङ्गठनिक ढाँचा ४. संस्थागत सम्पर्क व्यक्तिको चिनारी आदि ।

२. ब्रोसियर

यो सामग्री संस्थागत परिचयका लागि प्रयोग गरिन्छ । सूचना तथा जानकारीको भारका आधारमा यो एक फोल्ड चार कोलम या दुई फोल्ड छ कोलमसम्मको निर्माण गर्दा आकर्षक देखिन्छ । यसको निर्माण आकर्षक किसिमबाट गरिन्छ । यसलाई संस्थाको कार्यगतिअनुसार वार्षिक रूपमा परिमार्जन गर्नुपर्छ । इन्टरनेट आदिको पहुँच नभएको ठाउँमा यसको प्रयोग उपयोगी हुन्छ । यो विशेष गरी साक्षर-शिक्षित व्यक्तिहरूलाई लक्षित गरी बनाइन्छ ।

उद्देश्य: संस्थाको परिचय, ढाँचा, काम (विगत र नयाँ), अनुभव तथा सम्पर्क आदि सार्वजनिक गर्नका लागि प्रयोग हुने ।

प्रयोग विधि: सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको परिचय

३. पोस्टर

यो एउटा परम्परागत तर सशक्त प्रचार सामग्री हो । यो आकर्षक किसिमले निर्माण गरिन्छ । यो कागजका साथै आजभोलि माथि उल्लेख गरिएको फ्लेक्सबाट पनि निर्माण गरिन्छ । यसमा चित्र/प्रतीक आदिका साथै केही सन्देशहरू पनि राखिन्छ ।

फोटोग्राफर अथवा चित्रकारहरूले निर्माण गरेको चित्र आदि यसमा प्रयोग गरिन्छ । लिखित भाषाको प्रयोग यसमा साह्रै कम गरिन्छ । यसलाई विभिन्न आकारमा निर्माण गर्न सकिन्छ । यो ठूलोमा न्यूज प्रिन्टको आकारमा छापिन्छ । लामो समयसम्म प्रयोग गर्नुपर्ने प्रचार सामग्री निर्माण गर्नुपरे पोस्टरका लागि बाक्लो तथा बलियो कपडा पनि प्रयोग गरिन्छ । कागज, कपडा अथवा फ्लेक्सबाट निर्मित पोस्टरलाई सार्वजनिक स्थलहरूमा राखिन्छ । यसबाट साक्षर-शिक्षित साथै निरक्षर व्यक्तिहरूले पनि जानकारी (चित्रबाट) लिन सक्छन् । यो चेतनामूलक अथवा चेतनाकरण गर्नका लागि प्रभावकारी मानिएको छ । यो गाउँ तथा शहर दुवै ठाउँका लागि उपयोगी छ । लक्षित समूहलाई ध्यानमा राखी यो विभिन्न भाषामा निर्माण गर्न सकिन्छ । यसमा संस्थाको नाम, सम्पर्क ठेगाना तथा प्रतीक चिह्न (लोगो) अनिवार्य रूपमा राख्नुपर्छ ।

उद्देश्य: संस्था क्रियाशील भएको जानकारी गराउन तथा संस्थाले गर्ने क्रियाकलाप फोटो अथवा चित्रका माध्यमबाट सार्वजनिक गर्न ।

प्रयोग विधि: १. द्वन्द्व प्रभावित क्षेत्रमा आयोग क्रियाशील भएको जानकारी गराउन ।

२. फोटो तथा चित्र पोस्टरबाट आयोगको सम्बन्धमा चेतनाकरण गर्न ।

४. एसएमएस

नेपालमा मोबाइलको प्रयोग व्यापक छ । सरकारी आँकडाअनुसार नै लगभग डेढ करोड नेपालीले मोबाइल प्रयोग गरिरहेका छन् । मोबाइल हिमाल, पहाड, तराई जताततै प्रयोग गरिन्छ । यो दुर्गम स्थानहरूमा पनि प्रयोग भइरहेको छ । मोबाइलका माध्यमबाट सूचना जानकारीको प्रसारण व्यापक हुँदै छ । एसएमएस मोबाइलको एउटा सशक्त क्रियाकलाप हो । सूचना, जानकारी तथा सम्पर्कको आदानप्रदान गर्न एसएमएसको प्रयोग गरिन्छ । यो सूचना प्रसारणको छोटो तथा सरल माध्यम हो । यो सस्तो पनि छ । द्वन्द्व प्रभावित व्यक्तिहरूलाई आयोगको सम्पर्कमा आउन आह्वान गर्न (अपिल) यो माध्यम धेरै प्रभावकारी हुन्छ । यो मोबाइल सेवा प्रदायक संस्था एनटीसी, एनसेल आदिको सम्पर्कबाट गर्न सकिन्छ । मोबाइल सेवा प्रदायक

संस्थाहरूले एउटा सूचना लाखौं मोबाइलमा प्रसारण गर्न सक्छन् । यो माध्यम द्वन्द्व प्रभावित दुर्गम क्षेत्रका लागि धेरै प्रभावकारी छ । त्यस कारण यो माध्यम आयोगले उपयोग गर्नुपर्छ ।

उद्देश्य: आयोगको सम्पर्कमा आउन तथा आयोगका माध्यमबाट द्वन्द्व उत्पन्न समस्या समाधानका लागि ।

प्रयोग विधि: १. आयोगको सम्पर्क तथा भेटघाट कार्यक्रममा आउने आह्वान निर्माण

२. द्वन्द्व प्रभावितहरूलाई आयोगको गतिविधिको जानकारी ।

५. न्यूज लेटर

न्यूज लेटर कुनै पनि संस्थाको गतिविधिको ऐना हो । यसमा संस्थाले हाल गरिरहेका र भविष्यमा गरिने क्रियाकलापको छोटो जानकारी गराइन्छ । संस्थाको गतिविधिको चाप हेरी यो मासिक वा द्वैमासिक रूपमा प्रकाशन गरिन्छ । मासिक रूपमा प्रकाशन गर्ने हो भने बढीमा चार पानाको उपयुक्त देखिन्छ । साथै गतिविधिको जानकारी दुई कोलममा टङ्कण गरी चित्र (फोटो) आदि राखे आकर्षक देखिनेछ । आयोगको कामकारवाहीको संवेदनशीलता हेरी यसको प्रकाशनको व्यवस्था गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

उद्देश्य: आयोगको कामकारवाही नियमित रूपमा जनमानसमा सम्प्रेषण गर्ने

प्रयोग विधि: चार पानाको आकर्षक कागज (ग्लेज पेपर) मा दुई कोलममा चित्रसहितको गतिविधिको जानकारी प्रकाशन ।

सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग एक परिचय

१. सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र बिस्तृत शान्ति सम्झौतामा उल्लेखित प्रतिवद्धता अनुसार व्यवस्थापिका संसदले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग विधेयक, २०७१ पारित गरेपश्चात आयोग गठनको प्रक्रिया अगाडि बढेको हो । आयोगका पदाधिकारीहरुको नियुक्तिको लागि नेपाल सरकारले पूर्वप्रधानन्यायाधीश ओमभक्त श्रेष्ठको संयोजकत्वमा सिफारिस समिति गठन गरेको थियो । उक्त समितिको सिफारिस बमोजिम मन्त्रिपरिषद्बाट २०७१ साल माघ २७ गते अध्यक्ष तथा दुई महिलासहित पाँच जना पदाधिकारी सम्मिलित सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गरिएको हो ।

२. आयोगको उद्देश्यहरु:

आयोगका प्रमुख उद्देश्यहरु यसप्रकारका छन्:-

- मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाको बारेमा सत्य अन्वेषण तथा छानबिन गरी वास्तविक तथ्य जनसमक्ष ल्याउने,
- पीडित र पीडक एकिन गर्ने तथा गम्भीर अपराधमा सलग्न पीडकलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्ने,
- पीडितलाई परिचयपत्र उपलब्ध गराउने र परिपूरणको लागि सिफारिस गर्ने,
- समाजमा शान्ति र मेलमिलापको वातावरण बनाउने,
- भविष्यमा द्वन्द्व दोहोरिन नदिन चाल्नुपर्ने कदमहरु पहिचान गरी सिफारिस गर्ने,

- शान्ति प्रक्रियालाई सफलतापूर्वक टुङ्ग्याउन सहयोग गर्ने,

३. आयोगका कार्यहरू:

आयोगका प्रमुख कार्यहरू यसप्रकारका छन्:-

(क) सत्य निरुपण सम्बन्धी कार्य:

सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरूमा पीडित वा निजको तर्फबाट आयोगमा उजुरी परेमा वा आयोगलाई कुनै स्रोतबाट जानकारी प्राप्त भई आयोगले छानविन गर्न उपयुक्त सम्झेका त्यस्ता घटनाका सम्बन्धमा छानविन, सत्य अन्वेषण तथा अभिलेख नगरी सत्य निरुपण सम्बन्धी कार्य गर्दछ । आयोगले आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सुनुवाई र अन्य अनुसन्धानका विधिहरू प्रयोग गरी सत्य तथ्य जनसमक्ष ल्याउँछ । आयोगले त्यस्ता घटनाहरूका सम्बन्धमा छानविन गर्दा अदालतलाई भएसरहको अधिकार प्रयोग गर्न सक्छ ।

(ख) कानूनी कारवाहीका लागि सिफारिस:

कानूनी कारवाही सङ्क्रमणकालीन न्यायको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । आयोगले सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरू जस्तै: बलात्कार, यौनजन्य हिंसा र गम्भीर प्रकृतिका अन्य अपराधमा संलग्न पीडकहरूलाई कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्दछ ।

(ग) मेलमिलाप सम्बन्धी कार्य:

पीडक वा पीडितले मेलमिलापको लागि आयोगमा निवेदन दिएमा आयोगले पीडित र पीडकबीच मेलमिलाप गराउन सक्छ । तर पीडकले मेलमिलापको लागि निवेदन दिएको अवस्थामा पीडितको सहमति अनिवार्य लिनुपर्नेछ । मेलमिलाप गराउँदा आयोगले पीडकलाई निजले गरेको गलत कामको पश्चाताप गर्न लगाई पीडितलाई हुनगएको क्षतिवापत पीडकबाट मनासिव क्षतिपूर्ति भराउन सक्छ । मेलमिलाप गराउने सम्बन्धमा पीडितलाई उत्प्रेरित गर्नको लागि आयोगले सशस्त्र द्वन्द्वग्रस्त ठाउँमा मेलमिलाप समारोह आयोजना गर्ने, सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मरेका व्यक्तिको सम्झनास्वरूप प्रतिमा वा सार्वजनिकस्थल

निर्माण गर्न वा स्तम्भ खडा गर्न लगाउने, मेलमिलाप सम्बन्धी विभिन्न लेख रचना, निबन्ध, गीत, चित्र प्रकाशन गर्न लगाउने व्यवस्था समेत गर्न सक्छ ।

(घ) परिपूरणको लागि सिफारिस:

परिपूरणबाट पीडित वा निजका परिवारलाई क्षतिपूर्ति र राहत प्रदान गर्ने, पुनरुद्धार र समाजमा पुनर्स्थापना गर्ने तथा पीडितको सन्तुष्टि सम्बोधन गर्ने जस्ता बिषयहरु पर्दछन् । आयोगले पीडितको इच्छा वा माग बुझी निःशुल्क शिक्षा वा स्वास्थ्योपचार, सीपमूलक तालिम, बिनाव्याज वा सहूलियतपूर्ण व्याजमा ऋण सुविधा, बसोबासको व्यवस्था, रोजगारको सुविधा तथा आयोगले उपयुक्त सम्झेको अन्य सुविधा वा सहूलियत उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्दछ । साथै कसैले पीडितको कुनै सम्पत्ति कब्जा वा जफत गरेको देखिएमा त्यस्तो सम्पत्ति फिर्ता गराउने तथा सो सम्पत्तिको वास्तविक क्षति यकिन गरी मनासिव क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्नेछ ।

(ङ) क्षमादानको लागि सिफारिस:

आयोगले बलात्कार र गम्भीर प्रकृतिका अन्य अपराधमा संलग्न पीडकलाई क्षमादानको लागि सिफारिस गर्दैन । गम्भीर प्रकृतिका बाहेक अन्य अपराधमा संलग्न पीडकहरुलाई क्षमादानको लागि आयोगले सिफारिस गर्न सक्छ । यसरी सिफारिस गर्दा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा आफूबाट गलत काम भएको कुरा स्वीकार गरेको, गल्तीको पश्चाताप गरेको, भविष्यमा त्यस्तो किसिमको कार्य नगर्ने प्रतिज्ञा गरेको, पीडितसँग चित्त बुझ्दो ढंगले क्षमायाचना गरेको, क्षमादान सम्बन्धमा पीडितले सहमति दिएको तथा घटनाको गम्भीरता समेत आयोगले विचार गर्नेछ ।

(च) नीतिगत तथा संरचनागत सुधारको लागि सिफारिस:

भविष्यमा सशस्त्र द्वन्द्व नदोहोरिनका लागि नेपाल सरकारले अवलम्बन गर्नुपर्ने नीतिगत, संरचनागत, संस्थागत, कानूनी,

प्रशासनिक र ब्यवहारिक सुधारका विषयहरु बारे आयोगले नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्छ ।

(छ) अन्य कार्य:

आयोगमा बयान, वकपत्र वा जानकारी दिन उपस्थित भएको व्यक्तिले आउँदा, जाँदा र खान तथा बस्दा लाग्ने वास्तविक खर्चमा गरेमा आयोगले त्यस्तो खर्च उपलब्ध गराउँछ भने त्यस्ता व्यक्तिले आफ्नो र आफ्नो परिवारका सदस्यहरुको सुरक्षाको लागि अनुरोध गरेमा वा आयोगले सुरक्षा दिन आवश्यक ठानेमा नेपाल सरकारको सहयोग लिई सुरक्षाको लागि उचित व्यवस्था गर्दछ । त्यसैगरी आयोगले आफ्नो अवहेलनामा कारवाही चलाउन र अवहेलना भएको ठहराएमा पन्ध्र हजारसम्म जरीवाना वा तीन महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय गर्न सक्दछ ।

(ज) आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन:

आयोगले दिएको अन्तरिम प्रतिवेदन वा अन्य प्रतिवेदनहरुमा उल्लिखित सिफारिस कार्यान्वयन गर्ने गराउने जिम्मेवारी शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयलाई दिइएको छ । आयोगको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई दिइएको छ । यसबाट यस आयोगका सिफारिसहरु प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन हुनेछ ।

संक्षिप्त जानकारी

१. सत्य निरुपण भनेको केहो ?

सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटनाहरूको अनुसन्धान छुट्टै विशेष संयन्त्रबाट गर्न उपयुक्त हुने भएकोले विशेष संयन्त्रबाट त्यस्तो घटनाहरूको छानविन गरी दोषी र पीडित को को हुन् र घटनाको वास्तविक सत्य तथ्य पत्ता लगाउने कार्य हो ।

२. सशस्त्र द्वन्द्व भन्नाले के बुझिन्छ ?

सशस्त्र द्वन्द्व भन्नाले सम्बत् २०५२ साल फागुन १ गतेदेखि २०६३ साल मंसिर ५ गतेसम्म राज्य पक्ष र तत्कालिन नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच भएको सशस्त्र द्वन्द्व भन्ने बुझिन्छ ।

३. मानव अधिकार भनेको केहो ?

मानवलाई मानवीय मूल्य र मर्यादाका साथ मानव भएर बाँच्नका लागि नभई नहुने न्यूनतम आधारभूत अधिकारहरूको संग्रह नै मानव अधिकार हो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को भाग ३ मा मानव अधिकारहरूलाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरिएको छ ।

४. नेपालमा सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग (आयोग) गठन गर्नुपर्ने अवस्था किन सृजना भयो ?

सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका घटना र त्यस्तो घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको बारेमा वास्तविक सत्य तथ्य पत्ता लगाई सार्वजनिक गर्न, पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन, पीडितलाई परिपूरण (क्षतिपूर्ति समेत) को व्यवस्था लगायत त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित गम्भीर अपराधमा संलग्न व्यक्तिलाई कानूनी कारवाहीका लागि सिफारिस गर्न नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३ र २०६३ साल मंसिर ५ गते नेपाल सरकार र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादीबीच भएको बिस्तृत शान्ति संझौताको बुँदा नं ५.२.५ को आधारमा बेपत्ता

पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ बमोजिम यस आयोग गठन भएको हो ।

५. यस आयोगको गठन कहिले भयो ?

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णयअनुसार मिति २०७१ साल माघ २७ गते यस आयोगको गठन भएको हो ।

६. आयोगले कहिलेदेखि कहिलेसम्मका घटनाको छानविन गर्छ ?

आयोगले २०५२ फागुन १ गतेदेखि २०६३ मंसिर ५ गतेसम्मका सशस्त्र द्वन्द्वसँग सम्बन्धित घटनाको मात्र छानविन गर्छ ।

७. पीडक भन्नाले कसलाई बुझिन्छ ?

पीडक भन्नाले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन सम्बन्धी अपराधमा संलग्न व्यक्ति र त्यस्तो अपराध गर्न आदेश दिने व्यक्ति समेतलाई बुझिन्छ ।

८. पीडित भन्नाले कसलाई बुझिन्छ ?

पीडित भन्नाले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको परिणामस्वरूप मृत्यु भएको, अपहरण तथा शरीर बन्धक बनाईएको वा शारीरिक वा मानसिक यातना, यौनजन्य वा आर्थिकरूपमा हानीनोक्सानी पुगेको वा थुनामा रहेको व्यक्ति तथा निजको परिवारको सदस्य समेतलाई बुझिन्छ । साथै, सो शब्दले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनको परिणामस्वरूप मानवीय, सामाजिक वा सामुदायिकरूपमा गम्भीर प्रतिकूल असर पुग्न गएको समुदाय समेतलाई जनाउँछ ।

९. आयोगले मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन सम्बन्धी घटनाको छानविन कसरी गर्छ ?

आयोगले तल उल्लेख भए बमोजिमका आधारमा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन सम्बन्धी घटनाको छानविन गर्छ:

(क) पीडित वा निजको तर्फबाट कसैले आयोग समक्ष उजूरी दिएमा,

(ख) आयोगलाई कुनै स्रोतबाट जानकारी प्राप्त भएमा,

(ग) आयोगले छानविन गर्न उपयुक्त सम्झेमा ।

१०. आयोगले सत्य तथ्य कसरी पत्ता लगाउँछ ?

(क) आयोगले पीडितले उपलब्ध गराएको प्रमाणको विश्लेषणको माध्यमबाट

- (ख) स्थलगत अध्ययनको माध्यमबाट
- (ग) बयान र साक्षी बकपत्रको माध्यमबाट
- (घ) सार्वजनिक सुनुवाईको माध्यमबाट

११. "परिपूरण" भनेको के हो र आयोगको परिपूरण गर्दा के भूमिका हुन्छ ?

परिपूरणभित्र पीडितलाई उपलब्ध गराइने क्षतिपूर्ति, सुविधा वा सहूलियत आदि कुरा पर्छन् । आयोगले तल उल्लिखित कुराहरु उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्न सक्छ:

- (क) निःशुल्क शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचार,
- (ख) सीपमूलक तालीम,
- (ग) विना ब्याज वा सहूलियतपूर्ण ब्याजमा ऋणसुविधा,
- (घ) बसोबासको व्यवस्था,
- (ङ) रोजगारको सुविधा,
- (च) आयोगले उपयुक्त सम्झेको अन्य सुविधा वा सहूलियत ।

१२. पीडितको परिवारका सदस्यमा को को पर्छन् ?

पीडितको परिवारमा पीडितको पति, पत्नी, छोरा, छोरी, बाबु, आमा, सासु, ससुरा, बाजे, बज्यै, नाति, नातिनी वा सगोलको दाजुभाइ वा दिदीबहिनी पर्छन् ।

१३. आयोगले कसरी पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउन सक्छ ?

पीडक वा पीडितले मेलमिलापको लागि आयोगसमक्ष निवेदन दिएमा ऐनबमोजिम आयोगले पीडक र पीडितबीच एकआपसमा मेलमिलाप गराउन सक्छ । पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउँदा आयोगले पीडकलाई निजले गरेको गलत कामको पश्चाताप गर्न लगाई पीडितसँग माफी माग्न लगाउनुका साथै पीडितलाई हुनगएको क्षतिवापत मनासिव क्षतिपूर्ति पीडकद्वारा उपलब्ध गराउन लगाउन समेत सक्छ ।

मेलमिलाप गराउने सम्बन्धमा पीडक र पीडितलाई उत्प्रेरित गर्नको लागि आयोगले देहायको काम गर्न वा गराउन सक्छ:-

- (क) सशस्त्र द्वन्द्वग्रस्त ठाउँमा पीडक, पीडित तथा निजका परिवारलाई सम्मिलित गराई मेलमिलाप समारोह आयोजना गर्न,
- (ख) पीडक, पीडित तथा निजका परिवारको संलग्नतामा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मरेका व्यक्तिको सम्झनास्वरूप प्रतिमा वा सार्वजनिकस्थल निर्माण गर्न वा स्तम्भ खडा गर्न लगाउन,
- (ग) मेलमिलाप सम्बन्धी विभिन्न लेख, रचना, निबन्ध, गीत, चित्रआदि प्रकाश नगर्न,
- (घ) सामाजिक तथा सामुदायिक सद्भाव बढाउन,
- (ङ) अन्य उपयुक्त कार्य गर्न ।

१४. आयोगको सिफारिस कार्यान्वयन नभए नभएको कसले अनुगमन गर्छ ?
आयोगको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिफारिस कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गर्ने कार्य राष्ट्रियमा नवअधिकार आयोगले गर्छ ।

१५. पीडित र साक्षीलाई आयोगमा उपस्थित गराउनुपर्ने अवस्थामा के कसरी उपस्थित गराउन सकिन्छ ?

पीडित र साक्षीलाई आयोगमा उपस्थित गराउनुपर्ने भए मानिसहरूको आउने जाने यातायात खर्च र खाने बस्ने व्यवस्था आयोगले गर्नेछ ।

*